

DANIEL KIPER* – LUBLIN

PRO DOMO NOSTRA... WOKÓŁ WSPOMNIEŃ Z ROSJI SOWIECKIEJ KS. WŁODZIMIERZA CIEŃSKIEGO (1939-1942)

[Recenzja]: Włodzimierz Cieński, *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939-1942*, oprac. Jacek Żurek, Katowice-Warszawa 2021, ss. 565, ISBN 978-83-9585-224-4

Dzieje Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR posiadają bogatą i zróżnicowaną literaturę przedmiotu. Jej część stanowią niezwykle wartościowe wydawnictwa źródłowe publikowane od lat 40. ubiegłego stulecia do czasów obecnych. Ukazywały się one zarówno na łamach emigracyjnych czasopism, jak i w postaci osobnych pozycji książkowych. Wiele z nich dotyczy duszpasterstwa wojskowego w armii gen. Władysława Andersa, którego aktywność trwała jeszcze długo po zakończeniu działań bojowych¹. Spośród opublikowanych dotychczas wspomnień, pamiętników oraz relacji na szczególną uwagę niewątpliwie zasługują wspomnienia ks. Włodzimierza Cieńskiego, wydane po raz pierwszy jeszcze za życia autora w czasopiśmie „Marianum w Służbie”², a następnie w „Duszpasterzu Polskim Zagranicą” w latach

* Daniel Kiper – dr historii, adiunkt, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: daniel.kiper@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3580-604X>

¹ Zob. m.in. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945*, Warszawa 1998; M. Wesołowski, *Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa*, Kielce 2004; Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941-1947*, Warszawa 2009.

² W. Cieński, *Wspomnienia z Rosji*, „Marianum w Służbie”, (1980) nr 6, s. 67-79; tenże, *Dalszy ciąg wspomnień z Rosji. Wyprawa duszpasterska do polskiej ludności zesłańczej w Dolinie Fergany*, „Marianum w Służbie”, (1981) nr 1, s. 7-13. Autor opracowania, powołując się na przekazy rodzinne, utrzymuje, że autorką tej wersji wspomnień była Magdalena Dubanowiczowa, siostra ks. W. Cieńskiego. Zob. W. Cieński, *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939-1942*, oprac. J. Żurek, Katowice-Warszawa 2021, s. 138-139.

1985-1986³. Niespełna 30 lat później przedrukował je *in extenso* ks. Józef Wołczański⁴. Obecne, trzecie wydanie wspomnień oprócz znanego już tekstu zawiera fragmenty nigdy wcześniej niepublikowane. W efekcie otrzymaliśmy ok. 100 stron nowego, oryginalnego materiału, zredagowanego wedle obowiązujących zasad edytorskich i opatrzonego aparatem krytycznym.

Autor wspomnień pochodził ze znanej galicyjskiej rodziny ziemiańskiej. Jeszcze przed wojną jako młody kapłan angażował się na polu pracy społecznej. Po wybuchu wojny uczestniczył w organizowaniu tajnego nauczania we Lwowie. W kwietniu 1940 roku został aresztowany przez NKWD i brutalnie przesłuchiwany na Łubiance, a następnie w Butyrkach. Po uwolnieniu we wrześniu 1941 roku został mianowany przez gen. W. Andersa szefem Duszpasterstwa Katolickiego Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Gdy zakończyła się wojna, ks. W. Cieński pozostał na emigracji i organizował duszpasterstwo w Polskim Korpusie Przysposobienia i Rozmieszczenia. Po likwidacji tej instytucji wstąpił do zakonu trapistów w normandzkim Bricquebec, gdzie zmarł 20 stycznia 1983 roku.

W opracowaniu przyjęto zasadę tworzenia przypisów biograficznych do każdej postaci pojawiającej się we wspomnieniach. Konsekwentne kierowanie się tą regułą nie zawsze jest sensowne, szczególnie jeśli otrzymujemy notki biograficzne znanych postaci, takich jak: Józef Piłsudski, Karol Wojtyła czy Władysław Anders. W przeważającej liczbie przypadków jest to jednak niezwykle pomocne narzędzie podczas lektury tekstu, a odtworzenie niektórych życiorysów z pewnością wymagało sporego wysiłku. Zaznaczyć jednak trzeba, że argumentacja mówiąca o konieczności zapisu nazw takich instytucji religijnych, jak Kościół czy Cerkiew małą literą wydaje się mało przekonująca i raczej taki zapis nie jest praktykowany w literaturze naukowej⁵. Zasadę stosowania małej litery odnosi Autor wstępu również do Żydów, wyjaśniając: „Żydostwo, inaczej niż polskość... definiuje się w sposób swoisty, to jest nie poprzez obecność świadomości narodowej, a poprzez objaw przynależności religijnej”⁶. Można się zastanawiać, ilu specjalistów zgłębiających dzieje Izraela oraz kultury żydowskiej podpisałoby się pod tym stwierdzeniem.

³ W. Cieński, *Duszpasterstwo wojskowe w Związku Radzieckim 1941-1942*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 2, s. 288-333; tenże, *Organizacja pracy duszpasterskiej w Wojsku Polskim w Buzuluku*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 3, s. 513-545; tenże, *Praca duszpasterstwa wojskowego na Południu Związku Radzieckiego w Jangi-Jul*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 4, s. 727-757; tenże, *Arcybiskup Józef Gawlina w Związku Radzieckim*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1986) nr 1, s. 117-133; tenże, *Oczekiwanie i wyjście ze Związku Radzieckiego*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1986) nr 2, s. 363-382.

⁴ W. Cieński, *Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w Związku Radzieckim 1941-1942. Wspomnienia*, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków 2014.

⁵ Zasady posługiwania się pisownią słownictwa religijnego reguluje m.in. Zespół Języka Religijnego przy Prezydium PAN, po konsultacjach z Radą Naukową Konferencji Episkopatu Polski. Każde odstępstwo od norm ustalonych przez te kolegia jest traktowane jako błąd ortograficzny, zob. D. Krzyżyk, *Pisownia słownictwa religijnego – przeszłość i teraźniejszość*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 25 (2019) s. 133-134. Por. *Zasady pisowni słownictwa religijnego*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów 2004, s. 25.

⁶ J. Żurek, *Włodzimierz Cieński i sprawa duszpasterstwa polowego w Rosji*, w: Cieński, *Od Lwowa do Teheranu*, s. 86.

Do rąk czytelników trafiła barwna opowieść autobiograficzna, zawierająca wiadomości nie tylko o duszpasterstwie, ale także o losach zwykłych ludzi (ok. 1,5 miliona osób) objętych przymusowym wysiedleniem z obszarów okupowanych przez Związek Sowiecki w latach 1939-1941. Dla wielu z nich piekło sowieckich łagrów i więzień zakończyło się w chwili ogłoszenia amnestii po zawarciu układu Sikorski-Majski. Grupy jeńców, zesłańców, więźniów, szukając schronienia i opieki w wojsku polskim, przechodziły przez kolejne etapy wyczerpujących wędrówek, zanim ruszyły w kierunku Persji. Wyznaczały je takie miejscowości, jak: Tatiszczewo, Buzułuk, Tockoje, Aktiubińsk, Jangijul. Ksiądz W. Cieński pisał w imieniu wielu, mając świadomość, że nielicznym będzie dane przekazać indywidualne, zobiektywizowane świadectwo w warunkach egzystencji na krawędzi życia i śmierci. Szczególnie brutalnie los obszedł się z najmłodszymi obywatelami II RP z tych terenów. „Aż trudno było uwierzyć – pisał wrażliwy na ich nieszczęścia kapłan – że te młode istoty obciążone były tak wielkimi dramataми, tak tragicznymi przeżyciami, przerastającymi ich młode życie. Życie ich było krótkie, kilku lub kilkunastoletnie, a tak trudne pod brzemieniem zdarzeń, zagubienia i niezawinionej samotności”⁷.

Wprowadzenie do obiegu naukowego tego interesującego materiału źródłowego mimo wszystko w niewielkim stopniu zmieni dotychczasową wiedzę na temat duszpasterstwa armii polskiej w Rosji. Jego wartości należy raczej upatrywać w poszerzeniu niektórych kontekstów dotyczących formalnej strony organizacji struktur duszpasterskich w sytuacji, gdy status duchownych katolickich obu orządków nie był do końca określony. Mimo przyjęcia przedwojennych regulacji oraz rozporządzenia dotyczącego życia religijnego wydanego w marcu 1940 roku granice tego, co wolno, a czego nie wolno czynić w ramach pracy duszpasterskiej, rozstrzygała praktyka. Jedno wydawało się pewne: realizacja wielkiego i skomplikowanego przedsięwzięcia, jakim było tworzenie Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, nie mogło odbywać się bez udziału duchowieństwa: „(...) ksiądz był pierwszą osobą niosącą pomoc, pierwszym, który kontaktował się z nieszczęściem ludzkim, pierwszym, na którego liczono i któremu ufano”⁸.

Mimo że większa część wspomnień odnosi się do wydarzeń z lat 1941-1942 ks. W. Cieński zaprezentował opis wypadków rozgrywających się przed jego aresztowaniem. Dają one wiedzę o warunkach duszpasterskich we Lwowie „za pierwszego Sowietu”. Kapłan zarejestrował skutki okupacji na poziomie relacji międzyludzkich przejawiające się w rozpadzie wspólnoty mieszkańców. Wojna uwypukliła bowiem obecne przed jej wybuchem podziały społeczno-narodowe, poddając jednocześnie ludzi próbie charakteru.

We wspomnieniach przybliżono ogólnikowo nastroje panujące w kręgach wychodźczych oraz sytuacje konfliktowe rodzące się w łonie emigracji londyńskiej. Księdzu W. Cieńskiemu, który – zaznaczmy – nie był pierwszym wyborem bp. Józefa Gawliny, przyszło walczyć o niezależność duszpasterstwa z władzami polskimi na wychodźstwie, dążącymi do całkowitego uzależnienia posługi duchownej od

⁷ Cieński, *Od Lwowa do Teheranu*, s. 352.

⁸ Tamże, s. 261.

ambasady polskiej stacjonującej w Kujbyszewie. Stąd krytyczne uwagi pod adresem Stanisława Kota, ówczesnego ambasadora RP w Moskwie. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym współdziałanie władz cywilnych i wojskowych były różnice ideowe wśród polityków emigracyjnych, mające swoje źródło w przedwojennych sporach. Książd W. Cieński, przynajmniej w świetle wspomnień, nie opowiadał się jednoznacznie po żadnej stronie konfliktu, choć funkcja, którą pełnił, nie mogła go odsunąć od uczestnictwa w rozgrywkach wewnątrzemigracyjnych. Żenujące spory pojawiły się nawet w sprawach dotyczących duszpasterstwa i praktyk religijnych w wojsku polskim. Jednak dzięki pełnemu poparciu gen. W. Andersa, ks. W. Cieński potrafił osiągać zamierzone cele, zabierając głos i podejmując niepopularne decyzje, jeśli sytuacja tego wymagała.

Niezwykle interesująco dla znawców tematu mogą przedstawiać się fragmenty szczegółowo opisujące sposoby organizowania duszpasterstwa na poziomie pracy kancelaryjnej, trudności w sprawowaniu kultu oraz funkcjonowanie organizacji katolickich w niejasnym statusie prawnym. Szef duszpasterstwa miał do dyspozycji ok. 20 księży, którzy mimo najlepszych chęci nie byli w stanie zaspokoić potrzeb religijnych Polaków. Warunki pracy były niezwykle trudne, a dojazdy do niektórych miejsc wyczerpujące. Brakowało paramentów liturgicznych, modlitewników, świętych obrazów. Niełatwo było także wyznaczyć oraz odpowiednio przystosować pomieszczenia przeznaczone do sprawowania kultu w warunkach polowych. Niemal wszystkie bolączki życia codziennego znalazły odzwierciedlenie w tym unikalnym świadectwie historycznym. W całej tej sytuacji mocno uwidoczniła się obcość systemu sowieckiego dla obywateli z innego kręgu kulturowego. Wynikała ona nie tylko z faktu poczynąń agresora na polu polityczno-militarnym, ale – jak zauważa autor wspomnień – także ze sposobów przeżywania codzienności. Zmora życia w sowieckim systemie było pozbawianie ludzi miejsca i sposobów na swobodną wymianę myśli. Wszystko gubiło się w „morzu tej oficjalności i sztuczności”. Nawet podczas publicznych uroczystości, obiadów, spotkań towarzyskich nikt nie czuł się swobodnie.

Z uznaniem wypada odnieść się do pracy włożonej w przygotowanie obszernego wstępu, poprzedzającego omawiane źródło. Jego autor, Jacek Żurek, na blisko 130 stronach tekstu przybliżył sylwetkę ks. W. Cieńskiego, okoliczności powstania poszczególnych wersji maszynopisu, a przede wszystkim rozmaite konteksty funkcjonowania duszpasterstwa w armii W. Andersa. Wątpliwości mogą budzić jedynie proporcje podziału niektórych bloków tematycznych. Jest poniekąd zrozumiałe, że Autor opracowania zamierzał pokazać problem duszpasterstwa w całej gamie polityczno-społecznych uwarunkowań. Czy w tym zadaniu (przynajmniej w niektórych fragmentach) nie poszedł za daleko? Większość zagadnień poruszanych w tekście można uznać za uzasadnione i potrzebne dla zrozumienia całości opisywanego zjawiska. Jednak niektóre wątki wydają się nadmiernie rozbudowane. Uwagi te dotyczą m.in. fragmentów podrozdziału *Diaspora żydowska jako problem polityczny i duszpasterski*. Nie można zaprzeczyć, że sprawa polityki rządu polskiego na wychodźstwie wobec Żydów polskich była istotna. Autor wprowadza nas tymczasem w obszary, które w niewielkim stopniu miały odzwierciedlenie w opracowanym źródle. Dywagacje o antysemityzmie bp. J. Gawliny oraz jego

antymasońskich fobiach nie wnoszą wiele na temat samego bohatera wspomnień. Podobną uwagę należałoby odnieść do wywodów w kwestii skomplikowanych relacji polsko-żydowskich przed wojną. Można mieć wrażenie, że mocno narodowa optyka postrzegania aktywności ks. W. Cieńskiego przesłoniła nieco w gruncie rzeczy jego wyważoną i trzeźwą postawę wobec zdarzeń, których doświadczał i którymi zechciał się oficjalnie podzielić w pisanym świadectwie. Z lektury wspomnień nie wynika, by szczególnie koncentrował się na sytuacjach problemowych, które stwarzali przedstawiciele wyznania mojżeszowego w funkcjonowaniu duszpasterstwa. Na ogół stronił od przypisywania jednostkom stereotypów narodo-wyznaniowych. Pozbawiony uprzedzeń, skłonny do ekumenicznych postaw, dostrzegał wartość w każdym człowieku bez względu na jego przynależność wyznaniową. Chętnie za to dzielił się relacjami ze spontanicznych nabożeństw, w których brali udział rzymscy katolicy, unicy, prawosławni, a nawet muzułmanie. Trudno dzisiaj wprowadzić odtworzyć, co faktycznie myślał w czasie wojennych zmagani, kiedy inna była temperatura sporów polityczno-ideologicznych. Należy mieć na uwadze, iż zapis wspomnieniowy powstał po latach. Pewne sprawy z dystansu widział zapewne inaczej. Sądy o ludziach mógł wygładzić, a niektóre sytuacje przemilczeć. Nie sposób dziś definitywnie rozstrzygnąć, czy świadomie wprowadzał autocenzurę, pomijając niektóre momenty drażliwe w opisywanych przez siebie zdarzeniach. W omawianym źródle nie brak przecież krytycznych uwag na temat ludzi oraz sposobów funkcjonowania ówczesnych organizacji wychodźczych.

Wartościowym dodatkiem do publikacji są tablice genealogiczne przedstawiające wybrane linie rodowe Cieńskich, Dzieduszyckich i Szeptyckich, ułatwiające orientację w koligacjach rodzinnych bohatera wspomnień. Znaczną część opracowania zajmują aneksy w postaci dokumentów, map oraz fotografii. Większość dokumentów została już wcześniej opublikowana w opracowaniu ks. Romana Dzwonkowskiego⁹. Omawiane zapiski wspomnieniowe stanowią zatem swego rodzaju testament autora. Tym sposobem to ważne i unikatowe świadectwo historii doczekało się nowego, kompletnego wydania i wypada mieć nadzieję, że dotrze wreszcie do szerszego grona miłośników historii.

Słowa kluczowe: Lwów; duszpasterstwo polskie w ZSRR; armia Władysława Andersa; okupacja sowiecka; ks. Włodzimierz Cieński

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Cieński Włodzimierz, *Arcybiskup Józef Gawlina w Związku Radzieckim*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1986) nr 1, s. 117-133.
Cieński Włodzimierz, *Dalszy ciąg wspomnień z Rosji. Wyproważenie duszpasterstwa do polskiej ludności zesłańczej w Dolinie Fergany*, „Marianum w Służbie”, (1981) nr 1, s. 7-13.

⁹ R. Dzwonkowski, *Duszpasterstwo w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR 1941-1942. Źródła*, „Przegląd Wschodni”, 41 (2014) z. 1, s. 189-206.

- Cieński Włodzimierz, *Duszpasterstwo wojskowe w Związku Radzieckim 1941-1942*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 2, s. 286-333.
- Cieński Włodzimierz, *Oczekiwanie i wyjście ze Związku Radzieckiego*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1986) nr 2, s. 363-382.
- Cieński Włodzimierz, *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939-1942*, oprac. J. Żurek, Katowice-Warszawa 2021.
- Cieński Włodzimierz, *Organizacja pracy duszpasterskiej w Wojsku Polskim w Buzulu*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 3, s. 513-545.
- Cieński Włodzimierz, *Praca duszpasterstwa wojskowego na Południu Związku Radzieckiego w Jangi-Jul*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 4, s. 727-757.
- Cieński Włodzimierz, *Wspomnienia z Rosji*, „Marianum w Służbie”, (1980) nr 6, s. 67-79.
- Cieński Władysław, *Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w Związku Radzieckim 1941-1942. Wspomnienia*, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków 2014.
- Dzwonkowski Roman, *Duszpasterstwo w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR 1941-1942. Źródła*, „Przegląd Wschodni”, 41 (2009/2010) z. 1, 189-206.
- Krzyżyk Danuta, *Pisownia słownictwa religijnego – przeszłość i teraźniejszość*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 25 (2019) s. 125-146.
- Odziemkowski Janusz, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945*, Warszawa 1998.
- Werra Zbigniew, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941-1947*, Warszawa 2009.
- Wesołowski Marek, *Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa*, Kielce 2004.
- Zasady pisowni słownictwa religijnego*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Tarnów 2004.